
Silva Bon, Anna Di Gianantonio, Chiara Fragiaco, Marina Rossi: *Sarà ancora bello - Saj bo še vse v redu : Storie delle donne della Venezia Giulia tra fascismo, Resistenza e dopoguerra - Prigode primorskih žena v času fašizma, odpora in vojne izgradnje. Centro Isontino di ricerca e documentazione storica e sociale "Leopoldo Gasparini", Gradisca d'Isonzo, 2004, 204 strani (ilustrirano).*

Med bojem za Gorico konec septembra 1943 je neki fant iz Idrije, da bi jo potolažil, Ditki (Giuditi) Giraldi rekel: "Ditka, še lušno bo". Na naslovnici knjige so njegove besede, izrečene v dialektu, spremenjene v: "Saj bo še vse v redu".

V knjigi s tem naslovom so avtorice Anna Di Gianantonio, Silva Bon, Marina Rossi in Chiara Fragiaco prepletle zgodbe slovenskih in italijanskih antifašistk in Judinj, ki so v času fašizma, vojne in v burnem povojnem času t.i. boja za meje aktivno delovale ali kot pomembne politične delavke, ali pa le kot "navadne" aktivistke. V veliki večini bi te ženske živele ustaljeno vsakdanje družinsko življenje žena, mater in gospodinj, mogoče delavk, a jih je poseben čas navedel v upor proti narodnostnemu, rasnemu, socialnemu zatiranju, v upor proti okupatorjem. Seveda so bile še vedno manjšina, a tudi tisti moški, ki so se aktivno vključili v boj, so bili manjšina, večina je še vedno "ostala doma" in čakala na konec vojne.

Na temo antifašizma in vojne so v Sloveniji in Italiji izšla številna dela, ki pa "ženske" komponente boja skoraj ne obravnavajo. Ženske so prišle v zavest mnogih generacij šolarjev vsaj v Sloveniji, tudi v mojo, ali kot idealizirane skrbne "partizanske" matere ali pa kot heroine, ki jih je odlikoval moški pogum. Dejansko pa je šlo za neke vrste neprostovoljno herojstvo tako v aktivnem in pasivnem boju, kot tudi v zaporih in taboriščih. Večino je preveval strah pred mučenjem, pred izdajo kot posledico tega mučenja. Tiste, ki so izkusile taborišča, teh svojih doživljajev dolga leta niso bile sposobne izpovedati. Bile so dvojno zapostavljene, kot ženske in kot taboriščnice, saj je vsaj v Sloveniji na bivših internirancih dolga leta ostajal sum, zakaj so sploh lahko ostali živi. Pravi taboriščnik je bil le mrtev taboriščnik. Tudi množična ženska organizacija je bila večinoma razumljena kot tista, ki mora skrbeti za socialo in podobna "ženska" vprašanja.

Hkrati pa je sposobnost znajti se v vsakem položaju, ostati hladen, biti sposoben ukrepati v nevarnosti povzročila, da so obenem rasli samozavest teh žensk, njihova samostojnost, osvobojenost od tradicionalne vloge, od tega, da ženska sodi le v družino. Izbira za komunizem je bila zanje skoraj naravna. Ali kot zapiše Anna Di Gianantonio: "Postale so komunistke, ne da bi veliko mislile na politiko. To svojo odločitev so živele kot naravno in predvideno nadaljevanje boja proti fašistom in nemškemu okupatorju". Pri Giuditi Giraldi npr., ki je bila otrok iz narodnostno mešanega zakona, gre tudi za "željo za pomiritev, za sobivanje, za spoštovanje dveh kultur, ki so usmerjale njeno politično delovanje".

Italijanske fašistične oblasti so v Julijski krajini izvajale dvojno nasilje, proti politični levici in kulturni genocid nad slovensko in hrvaško manjšino. Prvi so bili njeni politični in ideološki nasprotniki, drugi, t.i. alogeni, pa so bili nasprotniki že s tem, ker so se rodili in čutili kot Slovenci oziroma Hrvati. To nasilje nad rodod (narodom) so zlasti močno občutile Slovenke, saj je že z dejstvom, da so otroci obiskovali le italijanske šole, fašizem neposredno vstopil v njihove domove.

Na vključitev primorskih Slovenk v politiko je tako odločilno vplivala njihova narodnost, pri mnogih pa tudi razredna, ideološka opredelitev, v ljudski oblasti

(socializmu) so videle tisto silo, ki jim bo zagotovila boljše življenje. Med politično aktivnimi Slovenkami tako najdemo kmečke ženske, delavke in izobraženke in vse so verjele, da gradijo boljše življenje zase in za svoje družine. Mnoge med njimi so bile globoko verne, vendar jih to ni odvrnilo od sodelovanja s "komunističnim" osvobodilnim gibanjem. Protikomunizem, kakršen je bil zlasti med vojno razširjen v osrednji Sloveniji, je bil namreč veliki večini Primorcev tuj. Dekleta so npr. dopoldne kot članice Marijine družbe krasile cerkev, zvečer pa kot aktivistke sodelovale na sejah organov Osvobodilne fronte ali v delu narodnoosvobodilnih odborov. Tu se lahko le vprašamo, zakaj avtorice niso vključile tudi pričevanj tistih Slovenk, ki niso izhajale iz socialno težkih razmer, a so se tudi odločile za odpor. S tem nam umanjka celosten pogled na odločitve Slovenk, pa tudi levo usmerjenih Italijank, saj so tudi med njimi nekatere, ki niso bile iz t.i. socialnega dna.

Slovenke so družili travmatični spomini na požig Narodnega doma, na prvi tržaški proces leta 1930, rešitev pa so našle v Jugoslaviji in mnoge tudi v komunizmu. Ta jugoslovanska komponenta je pri Slovenkah, ki so predstavljene v knjigi, potisnjena v ozadje, saj je poudarek na ideologiji. Značilna je npr. izjava Vere Husu: "Sama sem bila prepričana, da bo komunizem razrešil vse. Revščina, dom, problemi žensk, za vse naj bi se našla rešitev". Mnogi viri pa nam potrjujejo ravno nasprotno, in sicer, da je bilo pri njih prav narodnostno zatiranje tisto osnovno gibalno, zaradi katerega so se priključile uporu, saj so primorski Slovenci in Slovenke osvoboditev razumeli kot izgon nemškega okupatorja in tudi kot izgon Italije.

Menim, da je ta nekoliko izkrivljena slika deloma posledica dejstva, da so intervjue delale Italijanke, obenem pa so akterke svoje spomine pač nehote nekoliko priredile. Nedvomno je na to najbolj vplivala travma, ki jo je med slovenskimi levičarji pustil razkol ob sporu med Komunistično partijo Jugoslavije in Informbirojem junija 1948. Razkol je šel tako daleč, da Stanislava Čebulovec, ki se je priključila proinformbirojevski struji v Komunistični partiji Svobodnega tržaškega ozemlja, t.i. Vidalijevi, od jugoslovanskih oblasti ni dobila dovoljenja, da bi odšla na pogreb svojega očeta v Ilirsko Bistrico. Prav vprašanje vzrokov in posledic, ki jih je razkol okrog Informbiroja sprožil med Slovenci, je treba še poglobljeno proučiti.

Dogajanje okrog Informbiroja je v spominih postavljeno v ospredje povojnega dogajanja, zapostavljen pa je s čustvi nabit čas mirovnih pogajanj, čas, ko so bile pričevalke na različne načine vpletene v spopad okrog mejnega vprašanja. Udeleževale so se zborovanj, demonstracij in drugih manifestacij, ki so se vrstile in ki jih je organizirala ali ena ali druga stran z namenom, da bi podprla priključitev spornega območja eni ali drugi državi. Je pa iz pričevanj nekaterih razvidna tudi želja po kaznovanju, po pregonu izdajalcev, po ponižanju tistih, ki so jih ponižali. Tudi v tem okviru moramo gledati na povojne dogodke, zlasti na množične usmrtitve in na to, kako so vesti o njih odmevale med prebivalstvom.

Zaradi teh nekoliko spremenjenih spominov menim, da ni povsem točno naslednje izvajanje avtoric: "Pri pripovedovanju doživljajev iz povojnega obdobje, iz pripovedovanja partizank je razpoznavni nek zanimiv vidik dožemanja vzrokov, da je najbolj strupeni nacionalizem izbruhnil po koncu vojne in ne med oboroženim spopadom, nacionalizem, ki so ga pogosto izvajali tisti, ki so bili le nekaj let prej najbolj zaupni bojni tovariši. (...) V njihovem spominjanju nacionalizem kot eden najslabših vidikov političnega boja ne pripada odporu, ampak se je pojavil šele v povojnem času kot posledica dejstva, da obljube svobode in enakosti, ki so bile

vpete v osvobodilno gibanje in za katere je bilo porabljene veliko energije, niso bile uresničene."

Pri Slovenkah posebej izstopa zgodba Stanislave Batista Čebulovec s partizanskim imenom Katra. V njeni zgodbi najdemo veliko podobnosti z mnogimi ženskami, ki so se odločile za tvegan protifašistični odpor. Šlo je za sovraštvo do fašizma, za ideale, ki so jih gojili do Sovjetske zveze. Stanislava Čebulovec je tako kot mnogi drugi italijanski in slovenski komunisti udeležbo Italije v napadu na ZSSR doživljala kot tragičen dogodek, ki je potrjeval vse negativnosti fašizma. Poseben je njen odnos do sovjetskih ujetnikov, ki so jih vključili v Wehrmacht v okviru ruskega bataljona, in ki jih je prav ona povezala s slovenskimi partizani. Naj ob tem dodam, da je se je avtorica po nepotrebnem spustila v razlago sistema slovenskega osvobodilnega gibanja na Primorskem, ki ni predmet obravnave te knjige.

Povsem drugačne so odločitve Judinj, ki jih od ostalih pričevalk v tej knjigi razlikuje tudi dejstvo, da so prihajale iz dobro situiranega meščanskega okolja. Ko so bili leta 1938 sprejeti rasni zakoni, so bili tamkajšnji Judje prizadeti in so se počutili izdane tudi zaradi tega, ker so mnogi pred tem poudarjali svoje italijanstvo. Obenem so se rešili le tisti, ki so se zavedali smrtno nevarnosti, ki jo je zanje prinašala totalna vojna in načrt njihovega uničenja, smrtno nevarnosti, ki jo je nemška okupacija predstavljala za judovsko skupnost. Odločitev za odhod in za vključitev v odporništvo je za mnoge pomenila življenje. Njihov protifašizem je tako večinoma temeljil na smrtni grožnji in nujnosti tudi fizičnega preživetja, ne le preživetja kot naroda, kot je to veljalo za Slovence. Silva Bon zapiše: "Za Judinje je bilo odporništvo bolj kot politično narodnostni boj državljanski boj v smislu ali v imenu pripadnosti manjšinski veri. One so dvojno tvegale svoje življenje, predvsem kot Judinje in tudi kot protifašistke".

Posočje je bilo tisti del ozemlja italijanske države, kjer je bil osvobodilni boj med najmočnejšimi, prav tako tudi udeležba tamkajšnjih žensk. To je razvidno tudi iz podatkov v seznamu 348 tamkajšnjih žensk, ki so na različne načine sodelovale v osvobodilnem boju. Ti sezname dokazujejo, da je bilo število odpornic na tem območju večje kot drugod. Čeprav deloma iz drugačnih nagibov, zlasti zaradi velike revščine, v kateri so živele, so mnogo njihove odločitve podobne odločitvam Slovenk, ki so se vključile v osvobodilni boj. Številke o udeležbi žensk v osvobodilnem boju, ki jih navaja Chiara Fragiaco, govorijo same po sebi.

Kako je odpor spremenil ženske in njihov položaj v družbi? Stanislava Čebulovec je zapisala: "Kako bi lahko današnja ženska ostala le gospodinja? Uspeva jim narediti veliko lepih stvari, pomagajo možem. Mi smo začeli leta 1943; ko smo govorile o teh stvareh, so se nam moški posmehovali, govorili o tem z zaničevanjem. Sedaj se nam nihče več ne posmehuje, ker vedo, da smo sposobne doseči to, kar hočemo. Danes je ženska dosegla enakost z moškimi. Ko se je umiril spopad ob Informbiroju, se je položaj razjasnil. Ni več tistega sovraštva, nič več se pisano ne gledamo, se pozdravljamo."

Naj se za zaključek torej vprašam, kako pa se je deklarativna ženska enakopravnost dejansko uresničevala. Ugotovim lahko, da so se ne le med "navadnimi" ljudmi, ampak tudi med prepričanimi komunisti pogosto ohranjali stari predsodki o tem, da je mesto ženske doma, da je njeno delo manj vredno ipd. Zelo povedna je okrožnica Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora glede plač za njihove namočence, v kateri je osnovna plača za ženske le 85% moške. Oktobra 1949 v de-

vetčlanski politbiro Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja kljub protestom ženskih predstavnic niso izvolili nobene ženske z obrazložitvijo, da "v politbiroju niso ženske, mladi ali stari, ampak so delavci partije", da gre za "kadrovsko politiko in ne za sentimentalizem". Obenem pa so tudi ženske same vse prevečkrat še vedno pristajale na podrejeno vlogo v družini in družbi. In vprašajmo se, ali je danes bistveno drugače?

Nevenka Troha

Zdenko Čepič, Damijan Guštin, Martin Ivanič: Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni. Knjižnica Enciklopedije Slovenije, Mladinska knjiga, Ljubljana 2005, 403 strani (ilustrirano).

Izid knjige *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni* sodi v kontekst širšega obeleževanja 60-letnice konca druge svetovne vojne. To je bila priložnost, podobno kot ob 50-letnici, za ponovno kritično ali manj kritično oceno, kaj je okupacija Slovencev prinesla, kakšno usodo sta nacizem in fašizem namenila slovenskemu narodu, priložnost za tehtanje (ne)smotrnosti konkretnih odločitev Slovencev, za ocenjevanje posameznih dogodkov, razbiranje ključnih procesov itd.

Omenjena knjiga želi govoriti o Slovencih in drugi svetovni vojni predvsem skozi govorico fotografije kot dokumentom časa, v katerem je nastala in ki pogosto najbolj avtentično ilustrira neko dogajanje, njena izpovedna moč je večkrat bolj prepričljiva kot govorjena ali pisana beseda, nenazadnje pa fotografija predstavlja tudi izjemno živo vez med preteklostjo in sedanostjo, oziroma sredstvo za ohranitev spomina. V knjigi je objavljenih okoli 850 dokumentarnih fotografij, ki so jih v času vojne posneli fotografi vseh v spopad vpletenih strani. Številne tu objavljene fotografije so bile že prej objavljene, kar še zlasti velja za tako imenovani železni repertoar, ki je bil pri sestavljanju celovite zgodbe tudi tu nepogrešljiv in neizogiben. Opozoriti velja, da imamo v Sloveniji že pol stoletja na voljo kar zajetno edicijo *Fotografski dokumenti o boju Komunistične partije Slovenije*: Zbornik fotografij iz narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda 1941-1945 (tom II, knjige 1-3, Ljubljana 1961-1966), vendar se je projekt ustavil pri februarju 1944, fotografije iz kasnejšega vojnega obdobja pa so bile priložnostno objavljene v številnih knjigah s tematiko druge svetovne vojne na Slovenskem. Zato je pomen knjige *Podobe iz življenja Slovencev v drugi svetovni vojni* zagotovo že v samem dejstvu, da prinaša prvi obsežen in celovit prikaz dokumentarnega fotografskega gradiva na enem mestu za celotno vojno obdobje. Pri tem so avtorji knjige ob sodelovanju slovenskih muzejev in drugih ustanov podvrgli ponovnemu tehtnemu premisleku vprašanje, kaj iz resnično velikega števila ohranjenih fotografij uvrstiti v knjigo, kako se izogibati nepotrebnemu ponavljanju že znanih fotografij in po možnosti izbrati čim več manj znanih ali neznanih fotografij, pri čemer so uspeli pridobiti kar nekaj fotografij, ki jih hranijo zasebniki.

Izbor fotografij je utemeljen že v naslovu knjige. Le-ta napoveduje podobe iz življenja, to je življenje ljudi v njihovem vojaškem in civilnem vsakdanu. Izhodišče za izbor fotografije je izključno človek v določeni situaciji in dejanju ali kvečjemu po-